

Rust in vrede? Begravenissen en religieuze controversen in Brugge tijdens de Nederlandse Opstand (1562-1584)

Tiffany BOUSARD

Abstract

Did encounters with Protestants always result in Catholic violence in the Southern Netherlands during the sixteenth century? The Dutch historian Judith Pollmann showed that this was only rarely the case in this geographical area. In fact, most of the Roman Catholics adopted a rather passive attitude towards the increasing number of Protestants. According to Pollmann, the catholic clergy played a major role in this 'passivity of the laity'. Was this also the case in Bruges during the Dutch Revolt or not? And did not, on the other hand, the tempestuous political context at that time activate the Roman Catholics? Based on research on the funeral life and landscape of Bruges during the period 1564-1584, this article tries to answer these questions.

Was katholiek geweld vanzelfsprekend bij confrontaties met protestanten in de zestiende-eeuwse Habsburgse Nederlanden? De Nederlandse historica Judith Pollmann beantwoordde deze vraag alvast negatief.¹ Pollmann wees er namelijk op dat de meeste rooms-katholieken in de Zeventien Provinciën een nogal passieve houding aannamen tegenover het groeiende aantal protestanten. Hun Franse geloofsgenoten verzetten zich daarentegen zowel actief als agressief tegen de hugenoten. De verschillende houding van de clerus in beide geografische gebieden verklaarde voornamelijk dit opvallende verschil, aldus Pollmann.² De Franse geestelijken spoorden de katholieken via prediking aan gezamenlijk actie te ondernemen tegen de hugenoten om de zuiverheid en eenheid van de traditionele geloofsgemeenschap te vrijwaren.³ De Nederlandse clerici beschouwden de Reformatie echter enerzijds als een louter theologisch discussiepunt. Anderzijds meenden ze dat de rooms-katholieke leken zich op

¹ Twee artikels waarin Pollmann deze visie toelicht, zijn J. Pollmann, 'Catholics and Community in the Revolt of the Netherlands', C.S. Dixon e.a. red., *Living with Religious Diversity in Early-Modern Europe* (St Andrews Studies in Reformation History), Farnham en Burlington, 2009, 183-202; J. Pollmann, 'Countering the Reformation in France and the Netherlands: Clerical Leadership and Catholic Violence 1560-1585', *Past & Present*, 190 (2006), 83-120.

² Zie Pollmann, 'Catholics and Community', 184-185; Pollmann, 'Countering the Reformation in France and the Netherlands', 84-85, 96.

³ Zie Pollmann, 'Catholics and Community', 185; Pollmann, 'Countering the Reformation in France and the Netherlands', 96, 110, 119-120.

hun eigen begane zonden dienden te concentreren, alvorens de protestanten op hun doctrinaire dwaling(en) te wijzen.⁴

Dit artikel toetst Pollmanns centrale these aan inzichten uit onderzoek naar het funeraire leven en landschap van de stad Brugge ten tijde van de Nederlandse Opstand.⁵ Meer specifiek wordt nagegaan in welke mate het beleid van de bisschoppen enerzijds en de gebeurtenissen tijdens de Opstand anderzijds het Brugse begrafeniswezen hebben beïnvloed. Hoewel Pollmann de toenmalige politieke ontwikkelingen als een minder voornamelijk oorzaak van het katholieke passivisme beschouwde, hebben ze de geleidelijk toenemende polarisatie tussen rooms-katholieken en protestanten ongetwijfeld beïnvloed.⁶ Daarom krijgt de impact van de turbulente zestiende-eeuwse politieke context hier ook de nodige aandacht.

In wat volgt, wordt inleidend een beknopt algemeen beeld van de stad Brugge rond het midden van de zestiende eeuw geschetst. Daarna komt een chronologisch-thematisch overzicht aan bod dat aanvangt in 1562, het jaar waarin de eerste Brugse bisschop is aangetreden.⁷ Het jaar 1584 vormt hier de *terminus ad quem*. Toen slaagden de koninklijke troepen er onder leiding van Alexander Farnese in de stad te heroveren.⁸ Afsluitend worden de voornaamste bevindingen voor Brugge in het licht van Pollmanns these beknopt samengevat.

BRUGGE CIRCA 1550

Rond het midden van de zestiende eeuw behoorde Brugge politiek-territoriaal beschouwd tot de grotere steden van het graafschap Vlaanderen.⁹ Hoewel de stad toen economisch gezien steeds meer in de schaduw van de metropool Antwerpen kwam te staan, bleef Brugge weliswaar nog steeds een belangrijk centrum voor de textielsector. Hiervan getuigde bijvoorbeeld de blijvende aanwezigheid van de Engelse wolstapel, die er sinds de veertiende eeuw was gevestigd.¹⁰

⁴ Zie Pollmann, 'Catholics and Community', 185-186; Pollmann, 'Countering the Reformation in France and the Netherlands', 102-103, 118-119.

⁵ Binnen het kader van mijn ongepubliceerde masterscriptie heb ik namelijk de mate waarin protestantse begrafenis in Antwerpen en Brugge voor controversen hebben gezorgd tijdens de Nederlandse Opstand geanalyseerd en vergeleken. Zie T. Bousard, *Rust in vrede? Begravenissen en religieuze controversen in Antwerpen en Brugge tijdens de Nederlandse Opstand (1565-1585)*, Onuitgegeven masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 2013.

⁶ Pollmann, 'Countering the Reformation in France and the Netherlands', 88-91.

⁷ J. Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren. 76), I, Brussel, 1975, 151.

⁸ V. Soen, 'Reconquista and Reconciliation in the Dutch Revolt: The Campaign of Governor-General Alexander Farnese (1578-1592)', *Journal of Early Modern History*, 16 (2012), 2, 6.

⁹ P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots: The Political Culture of the Dutch Revolt*, Ithaca (New York), 2008, 95-96.

¹⁰ Zie Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots*, 95-96; Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, I, 167 noot 250.

Vanuit religieus oogpunt werd Brugge op 12 mei 1559 omgevormd tot bisschopszetel van het gelijknamige nieuwe bisdom. Voordien ressorteerde de stad onder het diocees Doornik, waar zich de voormalige bisschopszetel bevond.¹¹ Door de beperkte wereldlijke inmenging van de plaatsvervangende vicaris te Brugge kwam het stedelijke bestuur haast uitsluitend aan de magistratsleden toe.¹² De oprichting van de bisschoppelijke zetel zou hier echter verandering in brengen.

Juridisch gezien beschikten enkel de katholieke meerderheid en sommige andersgelovige handelaars over religieuze rechten en ruimte(n) voor het voltrekken van hun begrafenissen. Zo mochten de leden van de Engelse handelsnatie bijvoorbeeld de westelijk gelegen Sint-Joriskapel sinds het midden van de veertiende eeuw voor hun religieuze diensten benutten.¹³ De meerderheid van de Brugse andersgelovigen diende zich hiervoor echter elders of clandestien te organiseren.

GROEIEND CONFLICT TUSSEN BISSCHOP EN STADSMAGISTRAAT (1562-1565)

Vanaf 8 februari 1562 oefende Pieter de Corte of Petrus Curtius als eerste het ambt van bisschop van het toen recent opgerichte diocees Brugge uit.¹⁴ Als voormalig inquisiteur en vertegenwoordiger van het Concilie van Trente (1545-1563) ijverde Curtius voor een rechtlijnig religieus beleid te Brugge.¹⁵ Hij kon hiervoor rekenen op de steun van verschillende reguliere geestelijken, zoals de dominicaan Alfonso de San Emiliano en de augustijn Lorenzo de Villavicencio. Beiden wierpen zich tijdens de jaren 1562-1565 op als fervente Spaanse protagonisten van het orthodoxe rooms-katholicisme en moedigden de bisschoppelijke initiatieven resoluut aan.¹⁶

Op funerair vlak verzette Curtius zich tegen het begraven van niet-katholieken in gewijde aarde. Geheiligde grond diende volgens de roomse geloofsleer namelijk voorbehouden te worden voor gelovigen die voor hun dood de laatste sacramenten hadden ontvangen, zijnde de biecht, de communie en/of het heilig oliesel.¹⁷ Door hun geloof in de predestinatieleer verwierpen de protestan-

¹¹ E. Van Mingroot, 'Pieter de Corte (1562-1567)', M. Cloet, B. Janssens De Bisthoven en R. Boudens, *Het bisdom Brugge (1559-1984): Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, 34.

¹² E. Van Mingroot, 'Oprichting en omschrijving van het bisdom', M. Cloet, B. Janssens De Bisthoven en R. Boudens, *Het bisdom Brugge (1559-1984): Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, 17.

¹³ Dit bedehuis maakte deel uit van het convent van de karmelieten of Onze-Lieve-Vrouwebroeders. Zie Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, I, 164, 164 noot 234.

¹⁴ Van Mingroot, 'Pieter de Corte', 34.

¹⁵ Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, I, 158.

¹⁶ Zie Ibidem, 165-167; Van Mingroot, 'Pieter de Corte', 37.

¹⁷ Zie P. Roberts, 'Contesting sacred space: burial disputes in sixteenth-century France', B. Gordon en P. Marshall red., *The Place of the Dead: Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge, 2000, 139; E. Muir, *Ritual in Early Modern Europe* (New Approaches to European History, 33), 2de uitg., Cambridge en New York, 2005, 53; B.J. Kaplan, *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Cambridge (Massachusetts), 2007, 94-95.

ten deze roomse *ritual industry of death*.¹⁸ Om te vermijden dat andersgelovigen de traditionele katholieke begraafplaatsen zouden 'vervuilen' of ontheiligen, pleitte Curtius ervoor dat ze buiten de Brugse stadswallen ter aarde werden besteld. Dit stuitte op hevige tegenreactie van de anglicaanse koopmannen, die zich allereerst van hun funeraire privileges beroofd zagen. Daarnaast beschouwden ze de profane aarde buiten de stadsmuren als een oneervolle laatste rustplaats.¹⁹ Die ruimte werd binnen de roomse gemeenschap immers voorbehouden voor de begraving van marginale, ondeugdige gelovigen, zoals misdadigers, geëxcommuniceerden en diegenen die ten gevolge van zelfmoord het leven lieten.²⁰ Misnoegd kaartten de leden van de Engelse handelsnatie te Brugge de zaak dan ook bij het stadsbestuur aan.²¹

Hoewel Curtius en de stadsmagistraten aanvankelijk nog een goede verstandhouding onderhielden, geraakten ze door deze funeraire kwestie vanaf het najaar van 1563 in een lang bevoegdheidsconflict verwickeld.²² Plots dienden de wereldlijke wethouders een geestelijke machthebber naast zich te dulden. Om de commerciële belangen van de stad te behartigen, riepen de magistraten de hulp in van Margaretha van Parma, de toenmalige landvoogdes. Zij schaarde zich meerdere malen aan hun zijde. Naar het voorbeeld van onder meer Antwerpen drong de landvoogdes er bij Curtius op aan een toleranter Brugs begrafenisbeleid te voeren.²³ De bisschop bond onwillig in en diende de ter aarde bestelling van niet-katholieken in gewijde grond aanvankelijk dus toe te laten.²⁴

Onder andere een vernietigend verslag over dit conflict van de hand van Villavicencio aan Filips II bracht hier verandering in.²⁵ Na inzage ervan bevestigde de Habsburgse vorst immers op 13 mei 1565 de bisschoppelijke suprematie inzake religieuze aangelegenheden.²⁶ Voortaan vormden de profane aarde buiten de stadsmuren de laatste rustplaats van Brugse protestanten of, ruimer beschouwd, andersgelovigen. De boodschap van Curtius was duidelijk: niet-katholieken maakten geen volwaardig deel uit van de Brugse geloofsgemeenschap.

¹⁸ Zie Muir, *Ritual in Early Modern Europe*, 58; K.P. Luria, 'Separated by Death? Burials, Cemeteries, and Confessional Boundaries in Seventeenth-Century France', *French Historical Studies*, 24 (2001), 194; S.C. Karant-Nunn, *The reformation of ritual: An interpretation of early modern Germany* (Christianity and society in the modern world), Londen en New York, 2007, 149.

¹⁹ Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, I, 164, 166-167.

²⁰ Zie Roberts, 'Contesting sacred space', 139; Kaplan, *Divided by Faith*, 95.

²¹ Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, I, 164.

²² Van Mingroot, 'Pieter de Corte', 35.

²³ Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, I, 167, 167 noot 250.

²⁴ *Ibidem*, 167.

²⁵ Villavicencio's negatieve rapporten, waarin hij de toenmalige omstandigheden te Brugge aanklaagde, lagen aan de basis van de latere zogenaamde Segoviabrieven van Filips II. Hierin verklaarde hij onder meer zijn antiprotestantse geloofspolitiek te willen voortzetten. Zie Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen*, I, 153, 168; G. Dorren, 'Lorenzo de Villavicencio en Alonso del Canto. Twee Spaanse informanten over de Nederlandse elite (1564-1566)', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 111 (1998), 354, 359-360.

²⁶ Decavele, *De dageraad van de Reformatie*, I, 170.

DE SUPREMATIE VAN DE BRUGSE BISSCHOPPEN (1565-1578)

Na de dood van Curtius, op 16 oktober 1567, zetten zijn opvolgers het rechtlijnige beleid van hun voorganger voort.²⁷ Onder zowel de plaatsvervangende vicarissen-generaal als de nieuwe bisschop Remi Drieux of Remigius Driutius kenden de Brugse protestanten geen officiële bewegingsvrijheid voor de uitvoering van hun begrafenis *intra muros*.²⁸ De hoogste kerkelijke gezagsdragers werden hierin voornamelijk door de centrale overheid gesteund. Zo behartigden de hertog van Alva en Luis de Requesens, de toenmalige landvoogden, actief de belangen van de katholieke zaak in de door hen gecontroleerde gebieden.²⁹ Net als zijn voorganger ontfermde de op 4 december 1569 ingehuldigde Driutius zich persoonlijk over de problematiek van de rechtgelovigheid van zijn religieuze onderdanen.³⁰ Hij wendde bijvoorbeeld het op circa 25 juli 1570 afgekondigde generaal pardon aan als een instrument in zijn bekeringsstrijd tegen de protestanten. Door zijn inspanningen wist de bisschop na het verzoeningsoffensief dan ook het succesvolle aantal van 4000 reconciliaties aan Alva voor te leggen.³¹ Door zowel de oprichting van het pastoraal kleinseminarie als de stichting van het eerste Brugse jezuïetencollege, begunstigde Driutius daarnaast de verspreiding van de Tridentijnse decreten in zijn diocees.³²

De bisschoppen waren tijdens de jaren 1565-1578 de voornaamste hoeders van het katholicisme te Brugge. Ze beschouwden de strijd tegen de Reformatie als een duidelijk interne aangelegenheid die enkel door theologen kon worden gevoerd. De roomse gelovigen dienden daarentegen een zo vroom mogelijke levenswandel na te streven. Het leiderschap van de bisschoppen werkte de katholieke strijdbaarheid te Brugge dus niet in de hand, zoals aangetoond door Pollmann.³³

Naast het krachtadig beleid van de bisschoppen zorgde ook het verloop van de Opstand ervoor dat het rooms-katholicisme het openbare religieuze leven in de stad tot 1578 domineerde. Zo bleef Brugge tijdens het wonderjaar of *annus mirabilis* gespaard van de Beeldenstorm. Door de militaire steun van Lamoraal van Egmond, de toenmalige Vlaamse gouverneur, en efficiënte

²⁷ Van Mingroot, 'Pieter de Corte', 39.

²⁸ Zie Ibidem; E. Van Mingroot, 'Remi Drieux (1569-1594)', M. Cloet, B. Janssens De Bisthoven en R. Boudens, *Het bisdom Brugge (1559-1984): Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, 40.

²⁹ Voor voorbeelden van Requesens' uiteenlopende initiatieven, zie G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie: Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Antwerpen, 1996, 170-171, 175-176.

³⁰ Van Mingroot, 'Remi Drieux', 41, 48.

³¹ V. Soen, *Geen pardon zonder Paus! Studie over de complementariteit van het koninklijk en pauselijk generaal pardon (1570-1574) en over inquisiteur-generaal Michael Baius (1560-1576)* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe Reeks. 14), Brussel, 2007, 206, 215-216, 221.

³² Van Mingroot, 'Remi Drieux', 46-47.

³³ Pollmann, 'Countering the Reformation in France and the Netherlands', 103, 110, 114.

voorzorgmaatregelen verhinderden de wethouders dat de rondtrekkende iconoclasten *non seulement ladictie ville, ... mais aussy generalement tout le plat pays alentour* binnendrongen.³⁴ Brugge was zelfs één van de weinige plaatsen waar niet alleen de algemene rust, maar ook de roomse eredienst grotendeels werden gevrijwaard.³⁵ In tegenstelling tot in verschillende andere steden, zoals Antwerpen, functioneerde de Beeldenstorm er dan ook niet als katalysator van de, weliswaar veelal temporele, protestantse emancipatie.³⁶

De afkondiging van de Pacificatie van Gent op 8 november 1578, een andere belangrijk evenement tijdens de Opstand, bevestigde grotendeels het toenmalig religieuze *status quo*.³⁷ Dit pragmatisch vredescontract tussen de loyale en rebelse gewesten herbevestigde namelijk de suprematie van de rooms-katholieke religie.³⁸ Hierdoor diende de hervormde minderheid zich nog steeds clandestien in Brugge te organiseren. Het verdrag leidde echter wel tot de vernieuwing van het protestantse zelfvertrouwen en de doorbraak van de radicale calvinisten te Gent. Zo pleegden ze er op 28 oktober 1577 een succesvolle staatsgreep.³⁹ De gereformeerden wilden van Gent het nieuwe Genève – of volgens Anne-Laure Van Bruaene ook wederom het oude Gent – maken en van daaruit het hele Vlaamse graafschap tot één Calvinistische Republiek omvormen.⁴⁰ Met dit doel voor ogen zetten ze de koningsgezinde Driutius rond eind oktober 1577 gevangen en maakten ze zich op 20 maart 1578 meester van Brugge.⁴¹ Hierdoor werd ook in deze stad een nieuw bewind geïnstalleerd, waardoor de calvinisten geleidelijk aan meer en meer politieke macht en religieuze bewegingsvrijheid verwierven.⁴² De Pacificatie van Gent vormde dus een indirecte mogelijkheidsvoorwaarde voor zowel de uitbouw

³⁴ Zie L. Vandamme, 'Het Calvinisme te Brugge in beweging (1560-1566)', D. Van Der Bauwhede en M. Goetincx red., *Brugge in de Geuzentijd: Bijdragen tot de Geschiedenis en de Hervorming te Brugge en het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw*, Brugge, 1982, 114; A. Goosens, *Slachtoffer van verraad en intrige: Graaf Lamoraal van Egmond. 1522-1568*, H. Vandormael vert., Leuven, 2007, 129-130, 137.

³⁵ Zie Vandamme, 'Het Calvinisme te Brugge in beweging', 114; C. Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistisch Bewind (1578-1584)*, 'Historische schets: 2. De Opstand der Nederlanden'.

³⁶ Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*, 129-130.

³⁷ A.-L. Van Bruaene, 'Les républiques calvinistes (1577-1585)', A. Morelli red., *Rebelles et subversifs de nos régions: des Gaulois jusqu'à nos jours*, Charleroi, 2011, 83-84.

³⁸ Zie H. Cools, 'Tolerantie gevat in een contract: De Pacificatie van Gent (1576)', J. Tollebeek en H. Te Velde red., *Het geheugen van de Lage Landen*, Rekkem, 2009, 22; G. Marnef, 'Brabants calvinisme in opmars: de weg naar de calvinistische republieken te Antwerpen, Brussel en Mechelen, 1577-1580', *Bijdragen tot de geschiedenis: Religieuze stromingen te Antwerpen voor en na 1585*, 70 (1987), 8.

³⁹ Van Bruaene, 'Les républiques calvinistes', 84.

⁴⁰ Ibidem, 89.

⁴¹ Zie Van Mingroot, 'Remi Drioux', 41-42; J. Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen in de eerste jaren na de Pacificatie van Gent (1577-1578)', D. Van Der Bauwhede en M. Goetincx red., *Brugge in de Geuzentijd: Bijdragen tot de Geschiedenis en de Hervorming te Brugge en het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw*, Brugge, 1982, 9; N. Debryne, 'Een Gentse staatsgreep: De gevangenneming van de Hertog van Aarschot en andere edelen te Gent op 28 oktober 1577', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 64 (2010), 188.

⁴² Zie Van Bruaene, 'Les républiques calvinistes', 84-85; Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen', 16-17; Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'.

van de Brugse Calvinistische Republiek, als de funeraire veranderingen die voortaan ten nadele van de katholieken zouden plaatsvinden.

MINDER PUBLIEKE BEWEGINGSVRIJHEID VOOR ROOMSE CLERICI EN LEKEN (1578-1579)

Na de succesvolle staatsgreep van 20 maart 1578 installeerden de radicale Gentse calvinisten een meer staatsgezind stadsbestuur te Brugge. Dit betekende echter niet dat de hervormden voortaan vrij spel hadden. Ter bevordering van een vreedzame co-existentie tussen rooms-katholieken en protestanten kozen de wethouders namelijk aanvankelijk voor een evenwichtspolitiek. In tegenstelling tot hun Gentse tegenhangers volgden zij dus een gematigdere koers, waardoor de protestantisering van het Brugse publieke leven zich geleidelijker zou voltrekken.⁴³

Hoewel de magistraten officieel de bepalingen van de Pacificatie van Gent navolgden, traden ze officieus veelal niet zo hardhandig op tegenover de zich steeds sterker manifesterende calvinisten.⁴⁴ Bovendien trokken de wereldlijke wethouders geleidelijk aan meer religieuze bevoegdheden naar zich toe. Dit stootte voornamelijk op verzet bij de reguliere en in mindere mate de seculiere Brugse geestelijken. Zo stuurden ze bijvoorbeeld meerdere verzoekschriften waarin ze bij de stadsbestuurders aandrongen op een meer rigoureuus optreden tegenover de gereformeerden. Deze rekwesten bleven echter meestal dode letter.⁴⁵ De kanunniken van het Sint-Donaaskapittel daarentegen, die sinds de gevangenschap van Driutius ressorteerden onder de vicaris-generaal Jacob Vereecke of Eeckius, stelden zich gematigder op.⁴⁶ Tijdens de jaren 1578-1579 waren het dan ook vooral de reguliere geestelijken die zich opwierpen als voorvechters van de roomse zaak te Brugge.

De wethouders zouden de sterk antiprotestantse en koningsgezinde bedelorden echter steeds meer wantrouwen en viseren.⁴⁷ Hun misnoegen jegens deze reguliere clerici bereikte een hoogtepunt tijdens het voorjaar en de zomer van 1578. Toen arresteerden ze wellicht ongegrond een groot aantal minderbroeders of minorieten op verdenking van homoseksuele praktijken. Van de vijftien bestrafte bedelmonniken werden er drie tot de brandstapel veroor-

⁴³ Zie Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen', 17; Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 3. Brugge in de zestiende eeuw'.

⁴⁴ Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen', 17-20.

⁴⁵ Zie *Ibidem*, 17, 20; A.C. De Schrevel, 'Rectifications historiques', *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 69 (1926), 303-305.

⁴⁶ Zie Van Mingroot, 'Remi Drieux', 43; *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577-1584*, A.C. De Schrevel ed. (Société d'Émulation de Bruges. Mélanges. 10), III., Brugge, 1928, 493-494; Resolutie van de Brugse magistraat, 27 april 1579 (nr. 756).

⁴⁷ Zie Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen', 18; J. Decavele, 'Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578', H. Soly en R. Vermeir red., *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, 91.

deeld.⁴⁸ De Brugse magistraten wendden het voorval duidelijk aan ter ontmanteling van niet alleen de reguliere, maar ook de seculiere geestelijkheid. In de nasleep van het gebeuren bepaalden ze immers dat achtereenvolgens de minderbroeders, jezuïeten, dominicanen en augustijnen de stad binnen de hen opgelegde termijn dienden te verlaten.⁴⁹ Niet toevallig hadden deze orden zich als fervente tegenstanders van de Reformatie en het staatse bewind geprofileerd.⁵⁰ Onder beperkende voorwaarden, zoals het zoeken naar een nieuw onderkomen en het dragen van een wereldlijk habijt, mochten ze, indien gewenst, blijven.⁵¹ Bijgevolg verlieten een groot aantal reguliere clerici de stad en kwamen de door hen benutte kloosters en kapellen leeg te staan.

Op 31 oktober 1578 vaardigden de schepenen daarenboven een gelijkaardig hallengebod uit met betrekking tot de seculiere geestelijken. *Alle vremde priesters ende religieusen* moesten de stad binnen de acht dagen verlaten, tenzij de magistraatsleden hen toestemming verleenden om te blijven.⁵² De clerici die daarentegen in Brugge geboren waren of er het poortrecht bezaten, dienden zich binnen diezelfde termijn te laten registreren bij de deken van hun parochie.⁵³ Terwijl de wereldlijke machthebbers zo hun greep op de aanwezige geestelijken vergrootten, zagen de katholieke gelovigen zich voortaan beroofd van een groot aantal religieuze leidersfiguren of funeraire begeleiders.

Na het terugdringen van de klerikale weerstand legaliseerden de Brugse wethouders de door hen gevoerde evenwichtspolitiek in de zomer en het najaar van 1578. Zo kondigden ze op respectievelijk 30 juli en 8 november 1578 de door Willem van Oranje geïnitieerde religievredes af.⁵⁴ Deze godsdienstvredes verleenden de calvinisten voor het eerst legale publieke bewegingsvrijheid voor het voltrekken van hun religieuze praktijken. Zo beschikten ze voortaan over locaties *intra muros* voor de voltrekking van hun begrafenissen. Hoewel de gereformeerden aanvankelijk een profane ruimte, namelijk het centraal gelegen Prinsenhof, toegewezen kregen, kenden de magistraten hen al snel

⁴⁸ Decavele, 'Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel', 73, 77, 79, 83-84, 88.

⁴⁹ Zie Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'; *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux*, II, 33; Resolutie van de Brugse magistraat, 8 augustus 1578 (nr. 233); Ibidem, 47-48; Rekwest van P. Robert Claeysone aan de Brugse magistraat, 14 augustus 1578 (nr. 239); Ibidem, 182-183; Resolutie van de Brugse magistraat, 11 oktober 1578 (nr. 319).

⁵⁰ Zie Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen', 18; Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'.

⁵¹ Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Hoofdstuk I: II. Houding tegenover de geestelijken'.

⁵² Zie Ibidem; *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux*, II, 295; Hallengebod van de Brugse magistraat, 31 oktober 1578 (nr. 368).

⁵³ *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux*, II, 295; Hallengebod van de Brugse magistraat, 31 oktober 1578 (nr. 368).

⁵⁴ Zie Ibidem, I, 575-576; Resolutie van de Brugse magistraat, 30 juli 1578 (nr. 219); Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Hoofdstuk I: I. Kerken en kloosters'; Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen', 24; L. Vandamme, 'De calvinistische kerkorganisatie in Brugge, 1581-1584', A. Bauwens e.a. red., *Opstand en verval. Aspecten van het dagelijks leven in het Brugse tijdens de laatste decennia van de 16de eeuw*, Brugge, 1987, 34.

geheiligde plaatsen toe.⁵⁵ Meer specifiek beschikten ze bijvoorbeeld in de zomer en het najaar van 1578 over de noordoostelijk te situeren Sint-Annakerk en het zuidoostelijk gelegen klooster van de inmiddels vertrokken franciscanen.⁵⁶ De boodschap van de wereldlijke machthebbers was duidelijk: niet alleen rooms-katholieken, maar ook calvinisten behoorden tot de Brugse geloofsgemeenschap.

Terwijl de gereformeerden hun funeraire, en ruimer beschouwd religieuze, rechten en ruimten zagen uitbreiden, werden die van hun roomse tegenhangers geleidelijk aan meer beperkt. Zoals reeds aangehaald, zorgden de religievredes er allereerst voor dat de katholieke gelovigen enkele van hun traditionele cultusplaatsen aan de calvinisten verloren. Daarnaast beperkten zowel de godsdienstvredes als latere voorschriften ook hun rituele vrijheid. Zo verboden de stadsbestuurders op 22 januari 1579 bijvoorbeeld enig klokkengelui in de parochiekerken voor het slaan van de *poortclocke*.⁵⁷ Alle roomse diensten, en dus ook de begrafenisceremonies, die ervoor plaatsvonden, dienden bijgevolg *zonder* [traditioneel] *geluyt* te geschieden.⁵⁸ Bovendien beslisten de schepenen op 27 april 1579 om de Heilig-Bloedprocessie op grond van de Eeuwige Religievrede (8 november 1578) dat jaar niet te laten uitgaan.⁵⁹ Deze belangrijke rooms-katholieke ommegang vond jaarlijks op Hemelvaartsdag plaats en vertrok aan de centraal gelegen Sint-Basiliuskapel, waar het relikwie van het Heilig Bloed werd bewaard.⁶⁰ De Eeuwige Religievrede verbood echter niet alleen de uitvoering van publieke optochten, maar ook de katholieke ingebruikname van de stedelijke kapellen.⁶¹ De roomse Bruggelingen zagen zich bijgevolg beroofd van één van hun voornaamste religieuze tradities.

De steeds grotere beknotting van de traditionele publieke bewegingsvrijheid van zowel de katholieke geestelijken als gelovigen had twee belangrijke gevolgen. Ten eerste groeide het zelfbewustzijn van vooral de calvinisten, wat op 25 september 1578 leidde tot de uitbraak van een beeldenstorm te Brugge. Voor het eerst werd de roomse eredienst er tijdelijk gestaakt.⁶² Ten tweede namen de spanningen tussen de beide confessionele groepen geleidelijk aan meer en meer toe. Onder de rooms-katholieken ontstond zelfs een brede mili-

⁵⁵ Zie *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux*, I, 576: Resolutie van de Brugse magistraat, 30 juli 1578 (nr. 219); Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Hoofdstuk 1: I. Kerken en kloosters'.

⁵⁶ Zie *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux*, II, 85-86: Resoluties van de Brugse magistraat, 28-29 augustus 1578 (nr. 264); Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Hoofdstuk 1: I. Kerken en kloosters'; Decavele, 'Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel', 89.

⁵⁷ *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux*, III, 123: Resolutie van de Brugse magistraat, 22 januari 1579 (nr. 566).

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, 493-49: Resolutie van de Brugse magistraat, 27 april 1579 (nr. 756).

⁶⁰ Zie Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots*, 24; *Sanguis Christi*, 'De processie: De geschiedenis'.

⁶¹ *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux*, II, 324-325: Religievrede afgekondigd te Brugge, 8 november 1578 (nr. 380).

⁶² Decavele, 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen', 24.

tante oppositie, die ook sterk royalistisch was.⁶³ De vreedzame co-existentie die de wereldlijke machthebbers aanvankelijk aan de hand van beide religievredes hadden nagestreefd, bleek dus steeds moeilijker te realiseren.

DE DOORBRAAK VAN HET RADICAAL CALVINISTISCH BEWIND (1579-1582)

Tijdens de zomer van 1579 bereikte de polarisatie tussen katholieken en protestanten te Brugge een hoogtepunt. De magistratsleden beslisten namelijk zich begin juli 1579 te vervoegen bij de radicaal staatsgezinde en calvinistisch georiënteerde Unie van Utrecht.⁶⁴ Hierna bezetten de rooms-katholieken de Burg en eisten ze onder andere de aansluiting bij de Unie van Atrecht. De leden van dit samenwerkingsverband hadden zich daarentegen wederom met Filips II gereconcilieerd en zwerden bij de suprematie van het catholicisme.⁶⁵ Aangezien de stadsbestuurders niet al hun eisen inwilligden, probeerden sommige resterende roomse geestelijken en gelovigen samen het toenmalige bewind omver te werpen.⁶⁶ Hoewel moeilijk te achterhalen viel of de katholieke clerici de leken hiertoe hadden aangespoord, streden ze voor het eerst samen voor de roomse zaak. Ondanks hun samenwerking sloegen de wethouders er weliswaar nipt in de roomse staatsgreep te verijdelen en de gevestigde orde te handhaven.⁶⁷

In de directe nasleep van het gebeuren paktten de stadsbestuurders niet alleen de katholieke gelovigen, maar ook, en vooral, de geestelijken aan. Allereerst werden een veertigtal rooms-katholieke opstandelingen gestraft.⁶⁸ Daarnaast bepaalden de magistratsleden op 11 juli 1579 dat zowel de nog aanwezige niet-Brugse clerici als de kloosterloze religieuzen de stad binnen de drie dagen moesten verlaten. Enkel mits hun toestemming mochten ze, indien gewenst, blijven.⁶⁹ Zo poogden de wethouders zich opnieuw van een deel van de resterende clerus, waarvan velen de roomse oppositiebeweging actief hadden gesteund, te ontdoen.⁷⁰ Bijgevolg verloren de roomse gelovigen wederom een aanzienlijk aantal van hun religieuze leiders.

⁶³ Zie Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'; A. Duke, 'Calvinist Loyalism: Jean Haren, Chimay and the Demise of the Calvinist Republic of Bruges', J. Pollmann en A. Spicer red., *Dissident Identities in the Early Modern Low Countries*, Aldershot, 2009, 256.

⁶⁴ Zie Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'; Duke, 'Calvinist Loyalism', 256.

⁶⁵ Duke, 'Calvinist Loyalism', 256.

⁶⁶ Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

Op iets langere termijn leidde de revolte van 4 juli 1579 bovendien tot de doorbraak van een duidelijk radicaler calvinistisch bewind te Brugge.⁷¹ De (pro-)gereformeerde schepenen die deel uitmaakten van het sinds 2 september 1579 grotendeels vernieuwde stadsbestuur zouden de uitbouw van vooral de calvinistische kerkorganisatie namelijk op verschillende manieren ondersteunen.⁷² Zo startten ze tijdens de jaren 1579-1580 ten eerste een grootschalige inventarisatie en verkoop van katholieke kerk- en kloostergoederen. De opbrengsten hiervan werden vooral aangewend ter financiering van de gereformeerde noden en militaire aangelegenheden.⁷³ Ten tweede slaagden de calvinisten er met medewerking van de stedelijke overheid in zich stapsgewijs alle parochiekerken toe te eigenen tijdens de jaren 1580-1582. Terwijl de Nederlandstalige gemeente achtereenvolgens de kerken van Sint-Walburga, Sint-Jacobs, Sint-Salvator, Onze-Lieve-Vrouwe en Sint-Gillis verwierf, verkreeg de Franstalige de inmiddels gedegradeerde Sint-Donaaskerk. Enkel het parochiale bedehuis van Sint-Anna, dat in de loop van het jaar 1581 was afgebroken, viel niet in gereformeerde handen.⁷⁴

In tegenstelling tot de voormalige roomse parochiekerken en bijhorende kerkhoven verloren de meeste kloosters onder het gereformeerde bewind hun godsdienstige functie. De stedelijke gezagsdragers verwereldlijkten namelijk zowel een groot aantal mannen- als vrouwenconventen en lieten deze ofwel afbreken, ofwel verbouwen naargelang de nieuwe functie ervan.⁷⁵ Zo werden op de plaats van het kort na 26 juli 1580 vernielde minderbroederklooster bijvoorbeeld een blekerij en een houtmarkt opgericht.⁷⁶ Enkel de kloosterlijke gebouwen van de orden die eveneens een belangrijke maatschappelijke rol vervulden, bleven onaangetaast. Zo mochten de cellebroeders door hun werken van barmhartigheid, waaronder het verzorgen van zieken en het begraven van doden, tot dan toe hun convent blijven benutten.⁷⁷ Het merendeel van het resterende kloosterleven te Brugge werd tijdens de jaren 1580-1581 weliswaar aan banden gelegd.

Naast de ondersteuning van de calvinistische kerkorganisatie bleven de wethouders de nog aanwezige en in hun ogen overbodige katholieke clerici viseren.⁷⁸ Zoals reeds aangehaald, wierpen de meeste resterende geestelijken zich immers veelal op als protagonisten van de roomse zaak. Dit bemoeilijkte niet alleen de installatie, maar ook de legitimatie van de nieuwe orde voor de

⁷¹ Zie Ibidem; Vandamme, 'De calvinistische kerkorganisatie in Brugge', 34.

⁷² Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'.

⁷³ Vandamme, 'De calvinistische kerkorganisatie in Brugge', 37.

⁷⁴ Zie Ibidem; Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Hoofdstuk 1: I. Kerken en kloosters'.

⁷⁵ Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Hoofdstuk 1: I. Kerken en kloosters'.

⁷⁶ Zie Ibidem; Decavele, 'Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel', 89.

⁷⁷ Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Hoofdstuk 1: I. Kerken en kloosters'.

⁷⁸ Ibidem, 'Hoofdstuk 1: II. Houding tegenover de geestelijken'.

wereldlijke machthebbers. Met het oog hierop zetten ze op 31 mei 1580 Eeckius uit zijn ambt, waardoor de werking van het bisdom stilviel en de rooms-katholieke stedelingen het zonder hoogste kerkleider moesten stellen.⁷⁹

HET EINDE VAN DE KATHOLIEKE CULTUS (1581-1584)

Na de verdere uitbouw van de Calvinistische Republiek en de volledige ontmanteling van het klerikale leven schroefden de stadsbestuurders de roomse religieuze bewegingsvrijheid verder terug. De resoluties van 27 en 28 juni 1581 vormden hiervan het culminatiepunt. Van toen af aan verboden de schepenen namelijk *generalick dexcercitie vande catholycke ende alle andere religies dan de ghereformeerde*.⁸⁰ Het stedelijk besluit vervatte echter geen concrete bepalingen omtrent de uitvoering van roomse teraardebestellingen. Ook de daaropvolgende, bewaarde funeraire voorschriften vermeldden geen duidelijk onderscheid (meer) tussen roomse en hervormde rituelen of begraafplaatsen.⁸¹ Bijgevolg viel moeilijk te achterhalen waar en onder welke eventuele, beperkende voorwaarden de katholieken hun overledenen voortaan mochten begraven.

De stedelijke prescripties die tijdens het uitbreken van de pest in de jaren 1582-1584 werden uitgevaardigd, brachten weliswaar enige verandering in het toenmalige Brugse funeraire leven en landschap teweeg.⁸² De hoge mortaliteit maakte een verschillende behandeling van de overledenen naargelang hun religieuze overtuiging namelijk praktisch onmogelijk. Daarom legden de magistraten zowel de protestanten als de katholieken dezelfde rituele en ruimtelijke beperkingen op. Vanuit funerair oogpunt had de pestepidemie tijdens de laatste jaren van de Calvinistische Republiek dus een egaliserend effect.

Terwijl de roomse gelovigen zich tijdens de zomer van 1579 agressief én collectief verzetten tegen de pro-calvinistische maatregelen van het stadsbestuur, deden ze dat in juni 1581 niet (meer). Dit bevestigt grotendeels Pollmanns these over de invloed van de klerikale houding op de strijdbaarheid van de katholieke leken.⁸³ De roomse geestelijken hadden zich immers tot

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Zie SAB, *Oud Archief*, 118. Resolutieboeken van de schepenen, 1575-1585, fol. 314v: Resolutie van de Brugse magistraat, 27 en 27 juni 1581; Vandamme, 'De calvinistische kerkorganisatie in Brugge', 34.

⁸¹ Zie ter illustratie SAB, *Oud Archief*, 120. Registers van de hallengeboden, 1574-1583, fol. 391v: Hallengebod van de Brugse magistraat, 10 maart 1582; Ibidem, fol. 407v-408r: Hallengebod van de Brugse magistraat, 2 oktober 1582.

⁸² Zie SAB, *Oud Archief*, 120. Registers, 1574-1583, fol. 391v: Hallengebod van de Brugse magistraat, 10 maart 1582; Ibidem, fol. 408r: Hallengebod van de Brugse magistraat, 2 oktober 1582; W. Weydts, *Chronique flamande, 1571-1584*, É. Varenbergh ed., Gent, Brugge en Den Haag, 1869, 81.

⁸³ Pollmann, 'Countering the Reformation in France and the Netherlands', 96, 119-120.

dan toe opgeworpen als voornaamste hoeders van het katholicisme te Brugge. Met mogelijk uitzondering van de mislukte staatsgreep op 4 juli 1579 mobiliseerden ze de gelovigen haast niet in hun strijd tegen de Reformatie.⁸⁴ De katholieke leken vonden het mede hierdoor wellicht niet vanzelfsprekend om het gezamenlijk voor hun geloof op te nemen. Hoewel de meesten ontevreden waren met de toenmalige situatie, zagen ze wellicht geen andere mogelijkheid dan het nieuwe religieuze regime te aanvaarden of clandestien te omzeilen.⁸⁵

Onder het gouverneurschap van de hertog van Anjou (1582-1583) leefde de katholieke hoop te Brugge even op. Zo dachten velen dat de nieuwe landvoogd de antikatholieke maatregelen van het inmiddels volledig calvinistische stadsbestuur mogelijk kon terugschroeven.⁸⁶ Anjou slaagde er tijdens zijn korte verblijf in de stad, van 17 juli tot 19 augustus 1582, echter niet in enige toegevingen ten aanzien van de katholieken af te dwingen.⁸⁷ Het religieuze *status quo* ten voordele van de calvinisten bleef dus tot eind mei 1584 gehandhaafd.

EEN KRACHTIG KATHOLIEK HERSTEL NA DE TERUGKEER VAN DRIUTIUS (24 MEI 1584)

In de loop van het voorjaar van 1584 sloeg Alexander Farnese erin Brugge te heroveren en wederom met Filips II te verzoenen.⁸⁸ Het op 20 mei 1584 uitgevaardigde reconciliatieverdrag betekende *de facto* een terugkeer naar de religieuze toestand van voor 1578.⁸⁹ Het akkoord erkende namelijk de suprematie van het katholicisme en verbood elke publieke uitvoering van de protestantse erediensten.⁹⁰ Vier dagen later, op 24 mei 1584, nam Driutius na zijn zevenjarige afwezigheid opnieuw het ambt van bisschop waar.⁹¹ In samenwerking met Farnese wilde hij de orde van voor de Calvinistische Republiek zo snel mogelijk herstellen. Zo trok Driutius niet alleen wederom clerici aan naar de stad, maar ook voorzag hij de katholieke Bruggelingen van hun traditionele cultus-

⁸⁴ Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge*, 'Historische schets: 4. De radicalisering van het Calvinistisch Bewind te Brugge'.

⁸⁵ Pollmann, 'Catholics and Community', 191-192.

⁸⁶ A.-L. Van Bruaene, 'Spectacle and Spin for a Spurned Prince. Civic Strategies in the Entry Ceremonies of the Duke of Anjou in Antwerp, Bruges and Ghent (1582)', *Journal of Early Modern History*, 11 (2007), 264-265, 274, 278.

⁸⁷ Van Bruaene, 'Spectacle and Spin for a Spurned Prince', 265-266.

⁸⁸ Duke, 'Calvinist Loyalty', 261, 264-266.

⁸⁹ Ibidem, 267-268.

⁹⁰ Zie Ibidem, 268; C.-F. Custis, *Jaer-boecken der stad Brugge, behelsende de gedenckwaardigste geschiedenissen, de welke soo binnen de selve stad, als daer ontrent, voorgevallen zyn, sedert haere eerste beginnelen tot den jegenwoordigen tydt toe*, III., 2de uitgave, Brugge, Joseph Van Praet, 1765, 142.

⁹¹ Hoewel Driutius op 15 augustus 1581 was vrijgekomen, hadden de antiklerikale maatregelen van het inmiddels geradicaliseerde calvinistische bestuur te Brugge een vroegere terugkeer verhinderd. Zie Van Mingroot, 'Remi Driex', 42; Debryne, 'Een Gentse staatsgreep', 210.

plaatsen.⁹² Inzake begrafenissen herwijdde hij bijvoorbeeld verschillende, in zijn ogen ontheiligde, kerkelijke en kloosterlijke begraafplaatsen.⁹³ Door de verzoening met Filips II verwierven de roomse gelovigen ten eerste dus wederom hun traditionele funeraire rechten en ruimten. Ten tweede manifesteerde de Brugse bisschop zich opnieuw als voorname beschermer van de katholieke kerk.

De calvinisten, en ruimer beschouwd de andersgelovigen, waren terug bij af. Gedurende de met Farnese overeengekomen verzoeningstermijn mochten de nog in de stad residerende protestanten hun overgangsrituelen blijven voltrekken, zonder daarbij weliswaar enig schandaal te veroorzaken.⁹⁴ Zo dienden ze hun overleden geloofsgenoten onder beperkte voorwaarden op de hen toegewezen profane plaats(en) ter aarde te bestellen.⁹⁵ Hoewel het aanvankelijk een ruimte *intra muros* betrof, namelijk het centraal gelegen Pand, verkregen ze er al snel één buiten de stadswallen.⁹⁶ Driutius koos dus wederom voor een duidelijke funeraire uitsluitingpolitiek. In tegenstelling tot de jaren 1560, steunde het recent vernieuwde stadsbestuur het rechtlijnig beleid van de Brugse bisschop en koos het voortaan voor een radicaal roomse koers. De samenwerking tussen kerk en staat gaf dus een krachtige impuls aan de Contrareformatie te Brugge.⁹⁷ Ook konden de stedelingen voortaan opnieuw rekenen op de traditionele behartiger van hun religieuze belangen.

BESLUIT: GEEN ECHT KATHOLIEK ACTIVISME TE BRUGGE VOOR 1584

Deze gevalstudie toont aan dat begrafenissen een belangrijk punt van controverse zijn geweest in het zestiende-eeuwse Brugge (1562-1584). Het behoud of de toekenning van funeraire rechten en ruimte vormde een belangrijk strijdpunt van de achtereenvolgens vooral katholiek (1562-1579, 1584) en calvinistisch (1579-1584) georiënteerde religieuze en stedelijke overheden. Bij deze hoofdzakelijk normatieve strijd deden de geestelijken geen beroep op de gelovigen of leken. Tijdens de jaren 1562-1578 en na 24 mei 1584 wierpen de cle-

⁹² Zie V. Soen, 'De reconciliatie van "kettters" in de zestiende-eeuwse Nederlanden (1520-1590)', *Trajecta: tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, 14 (2005), 355-356; G. Janssen, *The Dutch Revolt and Catholic Exile in Reformation Europe*, Cambridge, 2014, 142-143; A. Spicer, 'After Iconoclasm: Reconciliation and Resacralization in the Southern Netherlands, ca. 1566-85', *Sixteenth Century Journal*, 44/2 (2013), 432.

⁹³ Zie ter illustratie BAB, *Acta episcoporum Brugensium*, B4. Acta Episcopatus van Remi Drieux, fol. 94r: Beschrijving van de herwijding van het Onze-Lieve-Vrouwekerkhof, 15 juli? 1584; BAB, *Acta episcoporum Brugensium*, B4. Acta Episcopatus van Remi Drieux, fol. 129v: Beschrijving van de herwijding van de kapel en het kerkhof van de heilige-geestzusters, 22 februari 1585.

⁹⁴ Zie Duke, 'Calvinist Loyalism', 268; Custis, *Jaer-boecken der stad Brugge*, III, 142; Soen, 'De reconciliatie van "kettters"', 355-356.

⁹⁵ J. Ranson, *Brugge na de reconciliatie met Filips II. De rol van het stadsbestuur in de constructie van de katholieke stadsgemeenschap (1584-1598)*, Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, Vakgroep Geschiedenis, 2010, 68, 70-71.

⁹⁶ Ranson, *Brugge na de reconciliatie met Filips II*, 64-65, 68.

⁹⁷ *Ibidem*, 71-72.

rici, en dan vooral de bisschoppen, zich namelijk op als voornaamste beschermers van het traditionele funeraire leven en landschap, en meer algemeen de katholieke geloofsleer. Vanuit klerikaal oogpunt dienden de leken immers elk individueel een zo vroom mogelijke levenswandel na te streven. Ook tijdens de Calvinistische Republiek (1578-1584) hielden de clerici vast aan deze overtuiging. Een mogelijke uitzondering vormde de mislukte roomse revolte van 4 juli 1579. Toen verzetten geestelijken en leken zich voor het eerst samen tegen het staatsgezinde en steeds meer pro-calvinistische bewind. De turbulente politieke context bracht dus enige tegenreactie bij de roomse gelovigen teweeg. Van een echt katholiek activisme was tijdens de periode 1562-1584 echter nog geen sprake te Brugge. Deze gevalsstudie bevestigt dus grotendeels Pollmanns these over het verband tussen het passivisme van de katholieke gelovigen en de klerikale houding.

BIBLIOGRAFIE

Uitgegeven bronnen

Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577-1584, A.C. De Schrevel ed. (Société d'Émulation de Bruges. Mélanges. 10), 3 dln., Brugge, 1921-1928.

Weydts, W., *Chronique flamande, 1571-1584*, É. Varenbergh ed., Gent, Brugge en Den Haag, 1869.

Gedrukte bronnen

Custis, C.-F., *Jaer-boecken der stadt Brugge, behelsende de gedenckweerdigste geschiedenissen, de welcke soo binnen de selve stadt, als daer ontrent, voorgevallen zyn, sedert haere eerste beginselen tot den jegenwoordigen tydt toe*, 3 dln., 2de uitgave, Brugge, Joseph Van Praet, 1765.

Onuitgegeven bronnen

Bisschoppelijk Archief Brugge (BAB)

Acta episcoporum Brugensium, B4. Acta Episcopatus van Remi Drieux, 03.02.1576-12.05.1594.

Stadsarchief Brugge (SAB)

Oud Archief, 118. Resolutieboeken van de schepenen, 1575-1585.

Oud Archief, 120. Registers van de hallengeboden, 1574-1583.

Werken

Arnade, P., *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots: The Political Culture of the Dutch Revolt*, Ithaca (New York), 2008.

- Bousard, T., *Rust in vrede? Begrafenissen en religieuze controversen in Antwerpen en Brugge tijdens de Nederlandse Opstand (1565-1585)*, Onuitgegeven masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 2013.
- Cools, H., 'Tolerantie gevat in een contract: De Pacificatie van Gent (1576)', J. Tollebeek en H. Te Velde red., *Het geheugen van de Lage Landen*, Rekkem, 2009, 19-25.
- Debruyne, N., 'Een Gentse staatsgreep: De gevangenneming van de Hertog van Aarschot en andere edelen te Gent op 28 oktober 1577', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 64 (2010), 167-212.
- Decavele, J., *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren. 76), 2 dln., Brussel, 1975.
- Decavele, J., 'Het herstel van het Calvinisme in Vlaanderen in de eerste jaren na de Pacificatie van Gent (1577-1578)', D. Van Der Bauwhede en M. Goetinck red., *Brugge in de Geuzentijd: Bijdragen tot de Geschiedenis en de Hervorming te Brugge en het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw*, Brugge, 1982, 9-33.
- Decavele, J., 'Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578', H. Soly en R. Vermeir red., *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, 73-93.
- De Schrevel, A.C., 'Rectifications historiques', *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 69 (1926), 271-330.
- Dorren, G., 'Lorenzo de Villavicencio en Alonso del Canto. Twee Spaanse informanten over de Nederlandse elite (1564-1566)', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 111 (1998), 352-376.
- Duke, A., 'Calvinist Loyalism: Jean Haren, Chimay and the Demise of the Calvinist Republic of Bruges', J. Pollmann en A. Spicer red., *Dissident Identities in the Early Modern Low Countries*, Aldershot, 2009, 251-272.
- Goosens, A., *Slachtoffer van verraad en intrige: Graaf Lamoraal van Egmond. 1522-1568*, H. Vandormael vert., Leuven, 2007.
- Janssen, G., *The Dutch Revolt and Catholic Exile in Reformation Europe*, Cambridge, 2014.
- Kaplan, B.J., *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Cambridge (Massachusetts), 2007.
- Karant-Nunn, S.C., *The reformation of ritual: An interpretation of early modern Germany* (Christianity and society in the modern world), Londen en New York, 2007.
- Luria, K.P., 'Separated by Death? Burials, Cemeteries, and Confessional Boundaries in Seventeenth-Century France', *French Historical Studies*, 24 (2001), 185-222.
- Marnef, G., 'Brabants calvinisme in opmars: de weg naar de calvinistische republieken te Antwerpen, Brussel en Mechelen, 1577-1580', *Bijdragen tot de geschiedenis: Religieuze stromingen te Antwerpen voor en na 1585*, 70 (1987), 7-21.
- Marnef, G., *Antwerpen in de tijd van de Reformatie: Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Antwerpen, 1996.
- Muir, E., *Ritual in Early Modern Europe* (New Approaches to European History. 33), 2de uitg., Cambridge en New York, 2005.

- Pollmann, J., 'Countering the Reformation in France and the Netherlands: Clerical Leadership and Catholic Violence 1560-1585', *Past & Present*, 190 (2006), 83-120.
- Pollmann, J., 'Catholics and Community in the Revolt of the Netherlands', C.S. Dixon e.a. red., *Living with Religious Diversity in Early-Modern Europe* (St Andrews Studies in Reformation History), Farnham en Burlington, 2009, 183-202.
- Ranson, J., *Brugge na de reconciliatie met Filips II. De rol van het stadsbestuur in de constructie van de katholieke stadsgemeenschap (1584-1598)*, Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, Vakgroep Geschiedenis, 2010.
- Roberts, P., 'Contesting sacred space: burial disputes in sixteenth-century France', B. Gordon en P. Marshall red., *The Place of the Dead: Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge, 2000, 131-148.
- Soen, V., *Geen pardon zonder Paus! Studie over de complementariteit van het koninklijk en pauselijk generaal pardon (1570-1574) en over inquisiteur-generaal Michael Baius (1560-1576)* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe Reeks. 14), Brussel, 2007.
- Soen, V., 'De reconciliatie van "ketter" in de zestiende-eeuwse Nederlanden (1520-1590)', *Trajecta: tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, 14 (2005), 337-362.
- Soen, V., 'Reconquista and Reconciliation in the Dutch Revolt: The Campaign of Governor-General Alexander Farnese (1578-1592)', *Journal of Early Modern History*, 16 (2012), 1-22.
- Spicer, A., 'After Iconoclasm: Reconciliation and Resacralization in the Southern Netherlands, ca. 1566-85', *Sixteenth Century Journal*, 44/2 (2013), 411-433.
- Vandamme, L., 'Het Calvinisme te Brugge in beweging (1560-1566)', D. Van Der Bauwhede en M. Goetinck red., *Brugge in de Geuzentijd: Bijdragen tot de Geschiedenis en de Hervorming te Brugge en het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw*, Brugge, 1982, 102-122.
- Vandamme, L., 'De calvinistische kerkorganisatie in Brugge, 1581-1584', A. Bauwens e.a. red., *Opstand en verval. Aspecten van het dagelijks leven in het Brugse tijdens de laatste decennia van de 16de eeuw*, Brugge, 1987, 33-54.
- Van Bruaene, A.-L., 'Spectacle and Spin for a Spurned Prince. Civic Strategies in the Entry Ceremonies of the Duke of Anjou in Antwerp, Bruges and Ghent (1582)', *Journal of Early Modern History*, 11 (2007), 263-284.
- Van Bruaene, A.-L., 'Les républiques calvinistes (1577-1585)', A. Morelli red., *Rebelles et subversifs de nos régions: des Gaulois jusqu'à nos jours*, Charleroi, 2011, 82-97.
- Van Mingroot, E., 'Oprichting en omschrijving van het bisdom', M. Cloet, B. Janssens De Bisthoven en R. Boudens, *Het bisdom Brugge (1559-1984): Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, 17-21.
- Van Mingroot, E., 'Pieter de Corte (1562-1567)', M. Cloet, B. Janssens De Bisthoven en R. Boudens, *Het bisdom Brugge (1559-1984): Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, 33-39.

Van Mingroot, E., 'Remi Drieux (1569-1594)', M. Cloet, B. Janssens De Bisthoven en R. Boudens, *Het bisdom Brugge (1559-1984): Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, 40-49.

Websites

Coudeville, C., *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistisch Bewind (1578-1584)* (http://www.ethesis.net/brugge_calvinistisch/brugge_calvinistisch_inhoud.htm). Geraadpleegd op 5 januari 2015.

Sanguis Christi, [2013] (<http://www.holyblood.com/>). Geraadpleegd op 5 januari 2015.